Jak vykonávat funkci dobrovolného opatrovníka?

V souvislosti s novým pojetím opatrovnictví se upouští od systému náhradního rozhodování a do popředí se dostává systém asistovaného či podporovaného rozhodování. I ten má ale stále svá úskalí. Na příkladu člověka s postižením jako uživatele sociálních služeb autor článku (dobrovolný opatrovník člověka omezeného ve svéprávnosti) představuje možná rizika a navrhuje principy, podle nichž by mělo opatrovnictví jako institut postavený na aktivní spolupráci opatrovníků, poskytovatelů sociálních služeb a jejich uživatelů fungovat.

S novým občanským zákoníkem, který vstoupil v platnost teprve v r. 2014, přichází proměna institutu opatrovnictví. Jde o posun zásadní, který mění dosavadní historicky silně fixované uvažování a má zásadní dopady do praxe poskytovatelů sociálních služeb. Zejména oblast práce s osobami se zdravotním postižením, které byly v minulosti nejčastěji zbavovány či omezovány ve svéprávnosti, doznává řadu dílčích změn, kterým, aby nezůstala legislativní změna formální záležitostí, musí být věnována pozornost. Nejedná se však pouze o právní hledisko, nýbrž o průvodní jev širší změny. Je pozitivní skutečností, že posun v legislativě je výsledkem snahy právního řádu reagovat na požadavky Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením, kterou ČR ratifikovala v r. 2009[1]. V tradičním opatrovnickém systému se často rozhodovalo za člověka bez jeho přímé účasti (náhradní rozhodování). V novém pojetí se však přistupuje k rozhodování s podporou (východiskem tohoto přístupu je myšlenka, že každý z nás má vlastní vůli a problém není v samotném člověku, nýbrž v tom, že není často snadné jeho vůli odhalit).[2] Implikace, které se projevily právě ve znění nového občanského zákoníku, tak znamenají celkovou změnu paradigmatu – jsou odrazem vnímání osob s postižením jako lidí plnohodnotných a snahou o vyrovnání podmínek jejich života směrem k naplňování jejich nejširších lidských i občanských práv. V zásadě tedy nejde o nic jiného, než o nápravu neutěšeného stavu, který má své kořeny v předchozím nedemokratickém období, kdy byla otázka podpory a pomoci osobám s postižením v rukou paternalistického státu.

Má-li však být změna úspěšná, je nutné věnovat pozornost několika důležitým oblastem. Na příkladu života konkrétního člověka zbaveného svéprávnosti se pokusíme na tyto oblasti poukázat. Panu Martinovi je 35 let. Svůj život strávil ve velkokapacitním ústavu, kam se dostal jako dítě s diagnózou mentálního postižení. Jeho dětství, dospívání i dospělý život se odehrávaly za zdmi starého kláštera, kde byl řízen jinými lidmi a podřízen pevně nastavenému režimu. Pan Martin byl na prahu dospělého života zbaven svéprávnosti, čímž jeho situace dostala obrysy sociálního uvěznění, nemohl rozhodovat ve svých osobních záležitostech téměř o ničem. Zařízení, kde pan Martin žil, se před časem v rámci projektů Ministerstva práce a sociálních věcí na podporu transformace sociálních služeb vydalo cestou přeměny – od velkokapacitní pobytové služby ke komunitním službám. Autor tohoto příspěvku jako účastník projektu měl možnost příběh pana Martina více poznat. Zájem o práci s lidmi s postižením a snaha o další vhled do problematiky pak vedly k tomu, že se stal panu Martinovi opatrovníkem a nahradil tehdejšího opatrovníka, kterým byl zástupce obce, na jejímž území se ústav nacházel. Pan Martin s nabídkou opatrovnictví souhlasil, neboť dosavadní přístup byl formální a zajišťoval pro něj jen nejdůležitější skutečnosti související s právními úkony. Praktickou stránku jeho života však výkon opatrovnictví příliš neošetřoval. I kvůli tomu pan Martin nebyl v daném zařízení spokojen a dlouhodobě vyjadřoval přání

[1] Na základě článku 10 Ústavy se stala Úmluva po svém vyhlášení dne 12. února 2010 součástí právního řádu České republiky. Úmluvu o právech osob se zdravotním postižením ratifikovala v prosinci 2010 také Evropská unie.

[2] Dobrá praxe opatrovnictví a poskytování podpory při právních úkonech a při rozhodování, MPSV, Praha 2013

zcela se osamostatnit a postupně skrze jiné sociální služby (chráněné bydlení, podpora samostatného bydlení) dosáhnout samostatného života. Velmi silně si uvědomoval, co mu život v ústavu vzal a stále bere. Před několika lety se tak povedlo najít jinou službu, kterou začal využívat. Ač se jednalo o přechod ze služby domov pro osoby se zdravotním postižením do služby stejného typu, nový domov má násobně menší kapacitu a charakter domácnosti. Využívání současné sociální služby však panu Martinovi přináší množství překážek, které mu stále ztěžují jeho cestu k samostatnosti. Jejich příčinou je nedostatečné pochopení nového pojetí opatrovnictví ze strany poskytovatele sociální služby, kterou pan Martin využívá.

Jedno z největších úskalí je skryto v ***nedostatečném rozlišování právních úkonů a úkonů každodenního života***. Typickou situací je např. žádost vedení služby, aby opatrovník písemně povolil svému opatrovanci odjet na víkend domů k rodině, a to i při jasně artikulovaných kompetencích uživatele. Pan Martin je schopen vyhledat si samostatně dopravní spoje, telefonicky se domluvit na příjezdu, sbalit si osobní věci. Od opatrovníka je i přesto vyžadován souhlas ve věci, v níž může pan Martin rozhodnout zcela samostatně. Podstatou problému je to, že jednotlivé prvky popsané situace neobnáší nutnost vnímat ji jako právní úkon, neboť spadá do oblasti každodenních věcí života člověka. Opatrovník, poskytovatel i uživatel jsou pak v podobné situaci vystavováni zbytečné zátěži, která však postrádá smysl. Rozlišování, zda se jedná o právní úkon či nikoli leží zejména na straně poskytovatele.[3] Dalším problémem je ***absence vymezování a vysvětlování role uživatele, poskytovatele a opatrovníka***, kdy nejčastěji sám poskytovatel, který je - zejména v případě pobytových služeb - uživateli nejblíže, neformuluje dostatečně hranice, které mezi sebou v nejlepším případě mají jednotliví aktéři mít nastaveny. Často pak dochází k přenášení odpovědnosti ze služby na opatrovníka, zejména v případě výskytu vážných problémů (např. uživatel odejde ze zařízení, neinformuje personál, poskytovatel kontaktuje Policii ČR, která volá opatrovníka s tím, že je za uživatele odpovědný). Opět je však na bedrech poskytovatele, aby vhodně vysvětloval všem dotčeným, kde leží hranice odpovědnosti poskytovatele a odpovědnosti uživatele. „*Často se stává, že služba s opatrovníkem průběžně téměř nekomunikuje a pak, když přijde problém, je najednou opatrovník v centru dění. Když přijde těžká situace, někteří poskytovatelé se snaží přenášet odpovědnost na opatrovníky s tím, že oni mají vyřešit to, s čím si sami nevědí rady. Přitom oni jsou ti, kdo mají být uživateli nejblíže.*“, říká Jana Tomšová, která je veřejnou opatrovnicí více než deseti osobám se zdravotním postižením.

Východiska lze najít ve třech postupech. Nejdůležitějším prvkem je ***vzdělávání pracovníků sociálních služeb***. Ti musí být schopni pečlivě rozlišovat akty spadající do oblasti právních úkonů od těch, které souvisí s osobní odpovědností uživatele. Je nutné osvojit si schopnost definovat vlastní roli a umět ji v praxi aplikovat v oblasti posuzování míry rizika v případě jednotlivých úkonů každého uživatele. Pouze pak je možné ***nastavení vhodné týmové spolupráce*** jako systému předávání informací a zajišťování kooperace v triádě poskytovatel – uživatel – opatrovník. Velmi dobře to shrnuje Jana Tomšová: „*Pokud služba nemá zájem o spolupráci a využívá mě jen formálně k podepisování různých dokumentů a řešení pouze právních úkonů, cítím, že jako opatrovník nemůžu skutečně fungovat. Mám být opatrovanci nápomocna radou a dopomocí ve více či méně důležitých rozhodnutích jeho života, což bez zájmu poskytovatele o těsnou spolupráci prostě nejde. V praxi stále vidím, že spousta poskytovatelů vnímá naši roli zkresleně a s problematikou opravdu nepracuje. Ve výsledku pak nejvíce tratí samotný klient.*“

[3] Paradoxně na druhou stranu nejsou řešeny skutečnosti, které by striktně de iure řešeny být měly – pan Martin je rozsudkem soudu omezen v nakládání s penězi měsíčně do výše 100 Kč, znamená to tedy, že v daném rozsahu by měl svůj volný víkend realizovat velmi skromně, což se však, s tichým souhlasem služby, prakticky neděje. Podobná situace není v praxi poskytovatelů nikterak výjimečná a pouze podtrhuje rozervanost daného nastavení.

Přes uvedená úskalí je nutné v souvislosti s procesem deinstitucionalizace nově přistupovat i k institutu opatrovnictví. Provázanost těchto oblastí vede k předpokladu, že nositeli dobré praxe budou právě služby, které se vydaly na cestu směrem ke komunitě. Nároky, které jsou pak na poskytovatele kladeny, vedou k ucelenému přijetí principů, které si změna právního systému v oblasti opatrovnictví žádá. Je však nutné, aby v kontextu přeměny systému byli zahrnuti nejen poskytovatelé, ale i opatrovníci, stejně jako uživatelé sociálních služeb, na které má tento vývoj největší dopad.

Mgr. Lukáš Bednařík, DiS., absolvent Vyšší odborné školy sociální Caritas Olomouc a Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, sociální pracovník, inspektor kvality sociálních služeb MPSV, konzultant v oblasti transformace a deinstitucionalizace sociálních služeb, aktivní opatrovník